

נח: האם צריך יין כאשר מברכים ברכת המזון (ודיני יין פגום)

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה, שלאחר שנח יצא מהתיבה הוא נטע כרם והשתכר. לאחר מכן מגלה אותו חם בנו כאשר ערוותו מגולה (ועל פי דברי הגמרא גם מסרס אותו), והוא מספר לאחיו שם ויפת שהולכים לכסות אותו. כאשר נוח מתעורר מיינו, הוא יודע את אשר עשה לו בנו הקטן, ומקלל את בנו של חם - כנען, שיהיה עבד כל הימים. נחלקו הפרשנים מי היה החוטא:

א. גישה ראשונה, המופיעה **באבן עזרא ובאברבנאל** (ט, יח) סוברת, שכנען היה החוטא העיקרי ולא חם, והראייה, שנח קילל את כנען שיהיה עבד. הם מסבירים, שאמנם חם גילה את נח ערום באוהל ולא כיסה אותו, דבר שמהווה חטא, אבל למעשה מי שביצע מעשה ההפשטה או שפרסם את הדברים היה כנען, וזה היה חמור יותר, ובלשון האברבנאל:

"השאלה השנייה, אם היה שחם חטא בכבוד אביו כמו שהעיד הכתוב, למה זה נתקלל כנען בנו הקטן והיה ראוי שיקולל חם החוטא. ואפשר שכנען הוא אשר גילה את נח, ושניהם ראו אותו מגולה בתוך אהלו. והנה היה מחטאת חם שלא חשש לכבוד אביו ולא כסוהו, והיה מחטאת כנען שהוא גלהו וילך ויגד בחוץ כמצחק בעיני אחיו."

ב. גישה שנייה המופיעה בגמרא (סנהדרין ע"א) **וברמב"ן** (ט, יח) סוברת, שאכן חם היה החוטא ולא כנען וכפי שעולה מפשט הפסוקים. מדוע אם כן כנען קולל? הרמב"ן מסביר, שכנען היה בנו היחיד של חם, ונוח סבר, שאם הוא יקלל את חם בעבדות יכול להיות שלא ייוולדו לו עוד ילדים והקללה תהיה מיותרת, לכן הוא קילל את כנען כדי לפגוע באביו (ועיין בגמרא שם לתירוץ נוסף).

בעקבות הקריאה על שתיית היין של נוח בפרשה, נעסוק השבוע בשתי סוגיות הקשורות לעניין יין: סוגיה ראשונה, האם כאשר מזמנים בשבת או ביום חול צריך לזמן על כוס של יין. סוגיה שנייה: בדיני יין פגום - כאשר מקדשים ושותים מהיין פעם אחת, האם מותר לשתות ממנו שוב.

1. זימון על הכוס

האם יש חובה לזמן על כוס של יין? הסברא לכך שישנה חובה לזמן על היין מופיעה בגמרא בברכות (לה ע"א) המביאה את דבריו של רבי יונתן, שאין אומרים שירה לקב"ה אלא על היין. כך גם בברכת המזון, כיוון שהיא שבח והודאה לקב"ה על האוכל, יש מקום לומר שהברכה תחייב כוס יין. למעשה נחלקו הראשונים בעקבות מספר סתירות בגמרא:

מחלוקת הראשונים

א. הדעה הראשונה, הסוברת שיש לזמן על הכוס, היא דעת **הרשב"ם** (פסחים קה ע"ב ד"ה ש"מ), **התוספות** (שם ד"ה שמע) ו**הרא"ש** (ברכות ח, ב). הם נחלקו אמנם האם אפילו כאשר אדם יחיד מברך ברכת המזון עליו לברך על כוס של יין (רשב"ם, רא"ש) או רק כאשר מזמנים בשלושה (מובא בתוספות וכן דעת הזהר), אך כולם מודים שלמעשה צריך לברך על הכוס, ובלשון התוספות:

"קצת משמע דאפילו ביחיד טעונה כוס 'דהנכנס לביתו' משמע אפילו כשהוא יחיד, וכן משמע לקמן (דף קיז:) דתנן שלשי אומר עליו ברכת המזון... והעולם אין נוהגין לברך ברכת המזון על הכוס אלא בג' אנשים, ורבינו שלמה בן רבינו מאיר (=הרשב"ם) אומר להטעין כוס אפילו ביחיד וכן מוכח במדרש שוחר טוב."

שתי ראיות הביאו להוכיח דבריהם: **ראייה ראשונה**: המשנה במסכת פסחים (צט ע"ב) כותבת, שבמידה ויש לאדם כוס אחת של יין עליו לשמור אותה לאחר ברכת המזון. מכאן לומדת הגמרא (קה ע"ב), שיש חובה לברך את ברכת המזון על כוס יין (ולכן יש לשמור את כוס היין האחרונה לברכת המזון) ובלשון הגמרא: "שמע מינה (= נלמד מכאן) ברכת המזון טעונה כוס".

ראייה שנייה: הגמרא בברכות (נא ע"ב) מביאה מחלוקת, מה יעשה אדם שיש לו רק כוס יין אחת: לדעת בית שמאי יברך על היין, ואחר כך יברך ברכת המזון, ואילו לדעת בית הלל, קודם יברך ברכת המזון ולאחר מכן את ברכת היין. מקשה הגמרא על בית שמאי, וכי לשיטתכם ברכת המזון לא טעונה כוס ולכן יש קודם לשתות את היין? והרי ממקום אחר עולה שחובה לברך על היין!

הגמרא מתרצת, שבוודאי שבית שמאי מצריכים לברך ברכת המזון על הכוס, והיא מתרצת את הקושיה בתירוץ שאינו נוגע לענייננו. מכך שהגמרא לא בחרה לתרץ שבית שמאי סוברים שברכת המזון לא טעונה כוס - מוכח שכולם מודים שטעונה כוס.

ב. שיטה חולקת היא שיטתם של **הרי"ף** (פסחים כו ע"א בדה"ר), **הרמב"ם** (ברכות ז, טו) ו**הרשב"א** (ברכות נב ד"ה ולעניין), ולשיטתם אין חובה לברך על הכוס, אלא רק מצווה מן המובחר, והראייה מרכזית לשיטתם היא מגמרא נוספת בפסחים (קיז ע"ב).

הגמרא כותבת, שאת הכוס השלישית בליל הסדר צריך לשתות לאחר ברכת המזון. אומר רב חנן לרבא, מכאן משמע שחובה שברכת המזון יהיה כוס של יין, ולכן הגמרא הצמידה את כוס היין לברכת המזון. דוחה רבא את דבריו, שחכמים הצמידו את היין לברכת המזון רק למצווה מן המובחר, מכיוון שבכל מקרה ישנה חובת שתיית יין לכן עדיף שזה יהיה לאחר ברכת המזון.

כיצד הם יתרוצו את דברי הגמרא לעיל הכותבת 'שמע מינה ברכת המזון טעונה כוס' - ממנה משמע שיש חובה לזמן על הכוס? ישנן שתי אפשרויות: **אפשרות ראשונה**, יש מחלוקת בין האמוראים, ולהלכה נוקטים כסוברים שאין חובה. **אפשרות שנייה**, גם כאשר הגמרא כותבת שברכת המזון טעונה כוס, כוונתה למצווה מן המובחר ולא לחובה (וכן כתב הרשב"א א, שמב בשם הרמב"ן).

להלכה

להלכה הביא **השולחן ערוך** (רפב, א) את כל שלושת האפשרויות, כלומר: א. יש אומרים שברכת המזון טעונה כוס, אפילו כאשר אדם יחיד מברך ברכת המזון (רשב"ם, טור). ב. יש אומרים שרק כאשר שלושה אנשים אוכלים ומזמנים יש חובה לזמן על הכוס (ר"י, הזהר). ג. יש אומרים שברכת המזון כלל לא טעונה כוס בין ביחיד ובין ברבים (רי"ף, רמב"ם), אלא שבכל זאת יש מצווה בכך.

כאשר השולחן ערוך מביא מספר דעות כיש אומרים (יש אומרים כך, ויש אומרים כך), מקובל לפסוק כדעת היש אומרים האחרון, ובמקרה שלנו שאין חובה לזמן על היין, אלא מצווה מן המובחר, וכך פסקו **המשנה ברורה** (ס"ק ד) ו**הילקוט יוסף** (קפב, א). לעומתם דעת **הרש"ל והב"ח** (שער הציון ס"ק ג), שאפילו ביחיד יש חובה לזמן על הכוס, אך מנהג העולם לא כך (ועיין בן איש חי שלח לך, טז).

2. יין פגום

נקודה נוספת מצויה שיש לדון בה בהקשר של שתיית יין בקידוש, הבדלה, וזימון היא דין פגימתו של היין. הגמרא במסכת ברכות (נב ע"א) ופסחים (קה ע"ב) כותבת, שבמידה ואדם שתה והשאיר יין בכוס - היין נפגם, דהיינו הוא לא ראוי יותר (כמו בהמה שיש בה מום, לבוש). נחלקו הראשונים לאיזה צורך אותו יין לא ראוי:

א. **התוספות** (ד"ה טעמו) הביאו בשם **הרשב"ם**, שאין הכוונה שלא צריך לברך על היין בורא פרי הגפן במידה ושותים ממנו, שהרי אחרי הכל עדיין מדובר ביין. כוונת הגמרא שהיין נפגם וירד ממעלתו לעניין כוס של ברכה, ואי אפשר לקדש עליו וכדומה, וכך פסק גם **המהר"ם חלואה** (פסחים שם ד"ה ושמ"מ), ובלשון התוספות:

"טעמו פגמו, פירש רשב"ם, דווקא לקדוש ולהבדלה צריך שלא יהא פגום, אבל לשתות צריך לברך עליו בורא פרי הגפן אף על פי שהוא פגום, דאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה."

ב. **המאירי** (פסחים קה ע"ב ד"ה הששי) חלק על התוספות וסבר, שעל אותו יין לא מברכים בורא פרי הגפן אלא שהכל נהיה בדברו (ובוודאי שאי אפשר לקדש עליו). הסברא לכך היא, שכפי שכותבת הגמרא בברכות (לה ע"ב), היין קיבל ברכה מיוחדת בזכות היותו משקה מובחר, אך במידה ושתה והשאירו ממנו הוא כבר לא כל כך חשוב, וממילא ברכתו הושוותה לברכת שאר המשקים.

קידוש של בעל הבית

להלכה נפסק כדעת התוספות, שכל הדין של יין פגום נאמר אך ורק לעניין קידוש אך לא לעניין ברכת הגפן. אם כן לכאורה מתעוררת בעיה, שהרי כאשר בעל הבית מקדש בשבת בערב והוא שותה ראשון מהקידוש, כאשר כל שאר בני הבית שותים מהיין אחריו נמצא שהם שותים מיין פגום! יין שהשאיר בעל הבית!

אמנם כפי שכתב **הרשב"ם** (פסחים קו ע"א ד"ה קפיד) הדין של כוס פגום נאמר לכתחילה, אבל במידה ויש לאדם רק יין פגום - מותר לשתות ממנו וכך נפסק להלכה¹ (שו"ע קפב, ז), אבל בדרך כלל בשולחן שבת יש עוד יין, והשאלה האם מותר לשתות ישירות מכוס הקידוש של בעל הבית:

א. אכן **הט"ז** (שם, ס"ק ד) כתב, שבמקרה כזה בני הבית שותים מיין פגום, ולכן עדיף שבמידה ואפשר שיהיה לכל אחד מהמסובים יין אישי שממנו יוכל לשתות לאחר הקידוש. אפשרות נוספת שהעלה הט"ז כדי לפתור את הבעיה, היא 'לתקן' את היין (להלן נראה כיצד אפשר לתקן את היין), וכך כל המסובים שותים מיין ראוי, ובלשונו:

"וקשה, דאם אין כוס אלא למברך הא על כרחך ישתה האחרים מכוס פגום, כיוון שכבר טעם המברך ממנו. ויש לומר דכל היכא דאפשר לתקוני מתקנינן (= כשאפשר לתקן את היין מתקנים) וכל היכא דלא אפשר די בכך שהמברך שותה מכוס שאינו פגום על כן יותר טוב שכל אחד יהיה לו כוס מיוחד אם אפשר."

ב. **המשנה ברורה** (שם, ס"ק כד) חלק על הט"ז וסבר, שכל בני הבית נחשבים כיחידה אחת, שהרי כולם יוצאים ידי חובה באותו כוס של קידוש, לכן היין לא נפגם בשתייתו לשאר בני הבית. כמו כן יש להוסיף, שגם הט"ז בעצמו כתב שהעיקר הוא שהמברך יקדש על יין מתוקן, ולכל שאר בני הבית ששתייתם היא רק מצווה מן המובחר - אין חובה כל כך שישתה יין מתוקן.

תיקון היין

במידה ואדם בכל זאת רוצה לחשוש לשיטת הט"ז ושבני הבית ישתה יין מתוקן, כיצד הוא יכול לתקן את היין הפגום? דין זה מצוי מאוד גם במקרה שהמקדש לא סיים לשתות את כל היין שבכוס, ורוצים להשתמש ביין שבכוס לקידוש נוסף. להלכה כתבו הפוסקים בעקבות הירושלמי שאפשר לתקן, אך נחלקו בטעם הדבר, מחלוקת שמספיעה על האופן בו צריך לתקן:

א. **המהר"ם מרוטנבורג** (ס' תעו) כתב, שאפשר להחזיר את היין הפגום שבכוס לבקבוק, ובכך לתקנו מדין 'קמא קמא בטיל', כלומר, כל טיפה פגומה שנופלת לתוך היין המתוקן בטילה בו, ונהיית מתוקנת כמותו. לפי שיטתו צריך לשים לב, שיש יותר יין בבקבוק מאשר בכוס, אחרת היין לא יכול להתבטל.

ב. **הרא"ש** (פסחים י, ד'), **התוספות** (ברכות נב ע"א ד"ה טעמו) ורוב הראשונים חלקו על המהר"ם וסברו, שכדי לתקן את היין יש להוסיף מעט יין מהבקבוק לכוס, ובכך לתקן את היין הפגום (אפשר להוסיף גם מים מתוקנים). הסיבה שהם לא הסכימו עם המהר"ם היא, שאסור לבטל איסורים בכונה, וכאשר שופכים את היין הפגום לבקבוק ומתקנים אותו - מתקנים איסור בכונה, ובלשון הרא"ש:

"ובירושלמי משמע דכוס פגום מרבה עליו כל שהוא ומכשירו, ואפילו במים יכול לתקנו. דגרסינן התם רבי יונה טעם כסא ומתקנא ליה. פירוש, היה שותה מכוס של קידוש או מכוס של ברכת המזון ונותן בו מעט מים ומניחו למחר (ועיין הערה²)."

להלכה **השולחן ערוך** הביא את שתי הדעות, כאשר הדעה המועדפת היא דעתם של רוב הראשונים, שאפשר לתקן את היין כאשר שופכים מעט מהבקבוק לתוך הכוס. במידה ואדם שפך את היין שבכוס חזרה לתוך הבקבוק - היין בכל זאת כשר, וכדעת המהר"ם. הרוצה לצאת ידי חובת כל הדעות, יכול לשפוך מעט מהיין לתוך הכוס, ואז לשפוך חזרה מהכוס לתוך הבקבוק.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...³

¹ **התוספות** (ד"ה קפיד) הקשו על דבריו, אם דין זה הינו רק לכתחילה, מדוע התירו לאדם לאכול לפני ההבדלה כאשר יש לו רק כוס פגומה? שיבדיל על כוס פגומה! מכל מקום סיימו שאפשר לסמוך על הרשב"ם בשעת הדחק. **הרא"ש** (ברכות ח, ב) תירץ את הקושיה, שהסוגיה עוסקת במקרה בו היה לאדם כוס של רביעית יין בדיוק, ובעקבות מעט השתייה אין לו כשיעור לברכה, ולכן התירו לו לאכול קודם הבדלה, אבל אם יש בכוס יותר מרביעית והוא נפגם בעקבות השתייה - מותר לקדש עליו, שכן כפי שכתב הרשב"ם דין זה רק לכתחילה.

² המהר"ם לא סבר שיש בכך ביטול איסור, מכיוון שהיין הפגום לא ממש נחשב כאיסור שאסור לבטלו, אלא כיין שחסר בו מעלה מסויימת. כמו כן לפי שיטתו, הצעת הרא"ש והתוספות לא מועילה, כיוון שכשם שהיין הפגום נהיה מתוקן כאשר שופכים אותו לבקבוק, כך יין מתוקן מהבקבוק שיישפכו אותו לכוס, נהיה פגום (פרישה, ועיין ערוך השולחן ס"ק ח).

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com